

BUŁGARSKO-POLSKI SŁOWNIK LEKSYKI POTOCZNEJ – PROBLEM EKWIWALENCJI FRAZEOLOGIZMÓW I PRZYSŁÓW

Agata Mokrzycka UMCS (Lublin, Polska)

1. Podczas prac nad “Bułgarsko-polskim słownikiem leksyki potocznej” (Słownik 2011, 2013) autorzy napotkali szereg problemów z zakresu ekwiwalencji dwujęzycznej, a szczególnie namysłu wymagały różnego statusu jednostki nieciągłe. W niniejszym tekście zostaną podjęte niektóre z tych problemów. Wystąpiła tu, prócz dużej liczby jednostek językowych wspólnych dla wielu nacji ze względu na wspólnotę tradycji religijnej, których ekwiwalencja jest raczej oczywista, paleta zjawisk związanych z trudnością wskazania prostego odpowiednika językowego. Pierwszym problemem jest niemożność wskazania ekwiwalentu o statusie frazeologizmu, co powoduje konieczność opisowego oddania znaczenia jednostki. Kolejnym zagadnieniem jest odpowiedniość rejestru stylistycznego jednostki bułgarskiej i polskiej, co jest szczególnie istotne przy np. silnym nacechowaniu ekspresywnym. Niemniej ważne jest zagadnienie pozornej odpowiedniości, “fałszywych przyjaciół”, czyli jednostek składających się z komponentów leksykalnych o podobnej semantyce w obu językach, których globalne znaczenie jest inne. Poddanie jednostek analizie dwujęzycznej w przypadku niektórych z nich ujawniało też ich wieloznaczność, czego nie odnotowują jednojęzyczne leksykony ogólne.

Przykłady umieszczone w tym tekście pochodzą z obu wydanych tomów “Słownika”, a także z tomu III, który jest w przygotowaniu.

2.

2.1. Wśród ujętych w opracowaniu leksykograficznym jednostek niemałą grupę stanowiły te frazeologizmy bułgarskie, dla których nie znaleziono odpowiednika z polszczyźnie. O ile w tłumaczeniu literackim tłumacz może użyć własnej twórczej inwencji, to słownikarz potrzebuje twardych dowodów, że dany znak w języku występuje, sankcjonuje go uzus lub słownik.

№:

◇ орташка кобила 1. niedbale wykonana wspólna praca; 2. zaniedbane wspólne mienie; wspólna łąka, wspólne pastwisko „Публичното” и „частното” у нас вече 20 години усилено си партнират, от което „частното” на малцина все повече укрепва; докато „публичното” за мнозинството крее като **орташка кобила**. (www.dnevnik.bg, 04.10.2011) „Publiczne” i „prywatne” w naszym kraju już 20 lat intensywnie współlistnieją, z czego prywatne w rękach mniejszości coraz bardziej się wzmacnia, a publiczne w rękach większości marnieje jak **wspólna łąka**.

Autorzy zaproponowali tu polski odpowiednik *wspólna łąka, wspólne pastwisko*. Takie sformułowanie jest zrozumiałe, wystarczająco obrazowe dla odbiorcy polskojęzycznego, zwłaszcza, gdy użyje się przykładu zdaniowego, jednak nie ma statusu ustalonego w polszczyźnie, nie występuje w słownikach. Być może należy zatem uznać, że nie powinno być one umieszczone w “Słowniku”.

◇ едно баба знае, едно си бае – w każdych okolicznościach robić to, czego jest się nauczonym, do czego jest się przyzwyczajonym; robić ciągle swoje / wciąż to samo *Сто пъти му повтарям да не се обажда, когато шефът ми прави забележка, а той едно баба си знае, едно си бае*. (zasł.) *Sto razy mi powtarzałem, żeby się nie odzywał, kiedy szef mi robi uwagi, a on ciągle swoje*.

W powyższym przykładzie autorzy zmuszeni byli odstąpić od szukania frazeologizmu, jako odpowiednik podano związek składniowy możliwy do zastosowania jako ekwiwalent w tej sytuacji.

Podobnie bezradni są słownikarze w następujących przykładach:

◇ от девет дерета вода нося / довеждам / докарвам – przytaczać różne dowody, żeby kogoś przekonać lub coś udowodnić;

◇ дете в майка проплака / пропищя – sytuacja jest bardzo ciężka / bez wyjścia (zwykle z powodu okrucieństwa);

◇ каквато ме люлка залюляла, такава ще ме долюлее – jak zaczęło się wieść w życiu, tak się będzie wieść do końca, ciężki los jest nieunikniony;

◇ яйце ми се пече на задника – *posp.* należy oczekiwać czegoś poważnego, zwykle nieprzyjemnego lub trudnego;

◇ Бог високо, цар далеко – zwrot używany w sytuacjach bez wyjścia, kiedy nie możemy oczekiwać pomocy znikąd.

Ostatnia jednostka znana jest użytkownikom języka rosyjskiego, rusycystom, jednak w języku polskim ogólnym nie występuje, choć, przetłumaczony, ma potencjał do zaadaptowania się na jego gruncie.

2.2. Następny problem to różnica rejestrów stylistycznych ekwiwalentów językowych. Co prawda autorzy asekurują się we wstępie do słownika, że różnice nacechowania odpowiedników językowych nie znoszą ekwiwalencji, należy jednak wziąć pod uwagę, że w niektórych sytuacjach właśnie odpowiedniość rejestrów jest kluczowa, na przykład w tłumaczeniach literackich. Praktyka stylizacji obszernych tekstów artystycznych wymaga, o czym należy pamiętać, wierności całego tekstu, nie jego molekuł, innymi słowy: niemożność oddania nacechowania w jednej partii tekstu można rekompensować nacechowaniem innej.

Autorzy “Słownika” dokładali starań, by odnaleźć odpowiednik stylistyczny, czasem jednak nie było to proste, czasem było niemożliwe.

Por. np.:

◇ кога стана калайджия и кога му гъзът / задникът почерня *wulg.* 1. wyrażenie używane, gdy ktoś wypowiada się na temat rzeczy, na których się nie zna; być przemądrzałym; pozjadać wszystkie rozumy, odrosnąć od ziemi, z kogoś jest wielki szpenio *A бе, Митенце, ти не си ли купи мотора преди месец!? Кога стана калайджия, кога му почерня задника... Голям карач си бил, евала! (www.forum.moto-zone.bg) E, Mituś, czy ty aby nie kupileś motoru miesiąc temu!? Wielki szpenio z ciebie... Wielki motocyklista z ciebie!*; 2. wyrażenie używane, gdy ktoś objął wysokie stanowisko i zaczął się puszyć; wyżej sra niż dupę *ма Тоя пък вчера станал началник и почнал да освобождава! Кога стана калайджия, кога му почерня гъзът. (www.karieri.bg, 28.08.2008) Ten wczoraj został szefem i zaczął zwalniać ludzi. Wyżej sra, niż dupę ma.*

Dla 1. znaczenia jednostki nie udało się znaleźć ekwiwalentu o podobnej ekspresji. Udało się to jednak dla znaczenia 2., gdzie *wyżej sra niż dupę ma* w istocie odpowiada rejestrowi stylistycznemu oryginału.

◇ на един кур / хуй място / место – blisko, niedaleko; na rzut beretem
Polski *rzut beretem* brzmi tu dość niewinnie, by nie rzec naiwnie.

◇ веза си гъза – *wulg.* chodzić; pętać się, szwendać się, plątać się, wałęsać się, nosi mnie, wietrzyć dupę *Ама не я е срам, веза си гъза по морето и изобицо не звънна.* (zasł.) *Jak jej nie wstyd, wietrzyła dupę nad morzem i wcale nie zadzwoniła.*

Polskie *wietrzyć dupę*, które jako jedyne implikuje podobną ekspresję co jednostka bułgarska, zdaje się jednak nie do końca adekwatne, przypuszczalnie tłumaczenie: *rozbija się gdzieś po plażach i wcale nie zadzwoniła* byłoby naturalniejsze dla użytkownika polskiego.

Podobnie jest w następnych przykładach, w których odpowiednik bułgarski jest nacechowany wulgarnie lub pospolicie, polski zaś zbliża się do neutralnego:

◇ вдигнал съм се с гъза / с дирника нагоре – *wulg. / posp.* być bez przyczyny w złym humorze; wstawać lewą nogą;

◇ и на гъза си имам очи – *wulg.* być bardzo spostrzegawczym / bystrym / przewidującym / sprytnym; mieć oczy dookoła głowy / z tyłu głowy;

◇ пикая одеколон – *posp.* zachowywać się wyniośle, chełpić się; zadzierać nosa, stroić się w piórka, nadymać się;

◇ питам си гъза – *wulg.* dogadzać sobie w jedzeniu; dogadzać brzuchowi, popuszczać pasa, raczyć się;

◇ когато ми дойде яйцето на гъза / у дупето – *wulg.* w ostatniej chwili, gdy nie można dłużej czegoś odkładać; mieć nóż na gardle;

◇ когато ми допре / дойде / опре яйцето на гъза – *wulg.* w ostatniej chwili, gdy nie można dłużej czegoś odkładać; mieć nóż na gardle *Щом допре яйцето до гъза, пътища се намират, особено за мъжете. Не ми казвайте, че здрав човек трябва да виси на врата на родителите си.* (Inter.) *Jak się ma nóż na gardle, sposoby się znajdują, szczególnie dotyczy to mężczyzn. Nie mówcie mi, że zdrowy człowiek ma być na garnuszku rodziców.*

Możliwa jest też oczywiście odwrotna sytuacja, czyli taka, gdzie polski odpowiednik jest bardziej dosadny:

◇ ще обърна носа наопаки {на някого} – groźba ukarania {kogoś}; urwę łeb u samej dupy, nogi z dupy powyrzynam {komuś}

2.3. Ciekawym, choć nie do końca jeszcze zanalizowanym, zjawiskiem jest to, że testowanie znaczenia jednostek nieciągłych poprzez wyszukiwanie ich naturalnych użyć w tekstach może ukazać wieloznaczność jednostki, ujawniającą się w drugim języku, która to wieloznaczność zostaje niedostrzeżona przy badaniu bez perspektywy porównawczej. Za przykład może tu posłużyć jednostka ◇ *тиквен медал*, która według słownika języka bułgarskiego oznacza po prostu ‘brak medalu’ (Talkoven rečnik 1995), podczas gdy próby tłumaczenia zdań z tym zwrotem przyniosły większą liczbę polskich odpowiedników, ukazujących rozmaite niuansy znaczeniowe. I tak *тиквен медал* po polsku będzie oznaczać albo brak nagrody za coś, co tej nagrody jest godne, albo też wyraz napiętnowania czyjegoś nagannego zachowania, postępku, tym samym jednemu wyrażeniu językowemu w języku bułgarskim należy przypisać przynajmniej dwa odpowiedniki o innym znaczeniu.

Por.:

◇ *тиквен медал*

1. brak nagrody za coś, co powinno być nagrodzone; figa z makiem, guzik z pętelką, poklepanie / pokleпка po ramieniu, uścisk dłoni szefa, dyplom za dobre sprawowanie, satysfakcja *Добро утро и от мен, нали съм работна булка, та днес в събота (принципно неработен ден) аз съм на работа. Шефа хвана по чужденецията, един колега е в отпуск, та сме в намален състав и от цялата работа аз пак изтеглих късата клечка и се скапах от работа. Ама здраве да е, ша ми дадат тиквен медал, че при нашия шеф друго не се полага.* (www.bg-mamma.com, 14.07.2012) *I ja się witam, pracowita ze mnie panna to i dzisiaj w sobotę (z reguły dzień wolny) jestem w pracy. Szefa wywiało zagramanicę, jeden kolega jest na urlopie, no i jesteśmy w okrojonym składzie i z całej pracy ja wyciągnęłam najkrótszą zapalną i urabiam się po łokcie. Ale niechaj tam, **dostanę dyplom za dobre sprawowanie**, bo od naszego szefa nic innego się nie należy.*; *Докаато не го изритаме и спрем да му плащаме огромната заплата, няма и тиквен медал да спечелим!* (www.acmilan-bg.com, 23.08.2012) *Dopóki go nie wykopiemy i nie przestaniemy mu wypłacać olbrzymiej pensji, nie wygramy nawet figi z makiem!*;

2. pozorna, przewrotna nagroda, która w istocie jest napiętnowaniem kogoś, braku jego osiągnięć, negatywnej postawy; ośle uszy, różga, gest Kozakiewicza *100 milionów lewów kosztowa³ nas jeden medal olimpijski.*; *И за Костов един туквен медал ще има, като го пенсионираме след няколко месеца. За особени заслуги към българо-съветската дружба.* (www.dnevnik.bg, 31.10.2012) *Kostow też zobaczy gest Kozakiewicza, jak go wyślemy na emeryturę za kilka miesięcy. Za szczególne zasługi dla przyjaźni bułgarsko-radzieckiej.*

2.4. Kolejną grupę potencjalnie kłopotliwą dla leksykografa i tłumacza stanowią jednostki, które można nazwać fałszywymi przyjaciółmi. Mamy tutaj zwroty, które niewprawny badacz, zwiedziony podobieństwem fraz, może zrozumieć i przetłumaczyć niewłaściwie.

Por. np.:

◇ мета улиците – chodzić bez celu, włóczyć się; szorować ulice, polerować bruki

Zamiatanie ulic po polsku to określenie niskopłatnej, prostej pracy, podejmowanej niechętnie lub z przymusu, stosowane często jako pogrożka stosowana przez rodziców wobec dzieci „ucz się, dziecko, bo będziesz zamiatać ulice”

◇ като оси на мед – zaciekle, zawzięcie, żarliwie (np. atakować kogoś) *На плажа Кали била същинска атракция. Родните гларуси ѝ налитали като оси на мед, въпреки присъствието на децата. Смуглата красавица обаче отбивала всякакви мъжки атаки и се държала на положение.* (www.kliuki.bg, 29.07.2012) *Na plaży Kali była prawdziwą atrakcją. Rodzimi lowelasi atakowali ją zawzięcie, mimo obecności dzieci. Smagła piękność odpierała jednak wszelkie męskie ataki i zachowywała klasę.*

Polskie *ciągnąć jak mucha /pszczoła/ do miodu* to ‘Ignąć, garnąć się, lubić coś pasjami’, wcale nie zaciekle ani zawzięcie, nie ma tym komponentu agresji, najwyżej namolność. Poza tym mucha idzie do miodu na swoją zgubę (grozi jej przyklejenie się, może nawet utopienie w miodzie).

◇ бия се в гърдите – chwalić się, pysznić się, przechwalać się; nadymać się, puszyć się, dać się, pysznić się, chełpić się zadzierać nosa *Много често се среща лицемерието – някой уж пропагандира ценностите на брака, **бие се в гърдите**, че семейството му е идеално, а всъщност е наясно, че съпругата му изобщо не се интересува от него.* (Inter.) *Bardzo często spotyka się zakłamanie – ktoś niby głosi wartości rodzinne, **przechwala się**, że jego rodzina jest idealna, a właściwie wie, że jego żona w ogóle się nim nie interesuje.; **Бие се в гърдите**, хвали се, що мангизи е спестил, колко краднал и къде ги скрил.* (Inter.) ***Chelpi się**, chwali się, ileż to forsy odłożył, ile ukradł i gdzie je schował.*

Polskie *bić się w piersi* to ‘kajać się, wyrażać skruchę, przyznawać się do winy’, mamy do czynienia zatem z zupełnie inną semantyką, pomyłka byłaby ogromna.

◇ глава не боли {от нещо} – coś nie ma złych następstw, można się spodziewać tylko pozytywów; nie umiera się {od czegoś} *От матури глава не боли. Отминаха и тазгодишните зрелостни изпити, тъй наречени матури.* (Inter.) *Od matur się nie umiera. Minęły tegoroczne egzaminy dojrzałości, tak zwane matury.*

Po polsku jeśli *kogoś nie boli głowa o coś*, to znaczy, że ‘ktoś się o coś nie martwi, ktoś się czymś nie zajmuje’.

◇ влизам в пътя – poprawiać się, stawać się przyzwoitym człowiekiem; wracać na właściwą drogę

Po polsku *wejść w drogę* można komuś, czyli ‘komuś przeszkodzić’ i narazić się na jego złość lub odwet.

◇ влизам под кожата {на някого} – zbliżyć się zbyttnio {z kimś} i zacząć nim manipulować na swoją korzyść; omotać, okręcić sobie wokół palca, wodzić za nos {kogoś} *Това момиче буквално **влезе под кожата му**, мисълта за нея започна сериозно да му пречи на работата.* (Inter.) *Ta dziewczyna dosłownie **go omotała**, myśli o niej zaczęły poważnie przeszkadzać mu w pracy.*

Polszczyzna ma *zależeć za skórę* – ‘dać się komuś we znaki’

◇ пия една студена вода – pogodzić się, że zostało się oszukany / poszkodowany; przelknąć gorzką pigułkę
Picie zimnej wody po polsku ma studzić zamiary pijącego, odroczyć decyzję, dać czas do namysłu.

◇ гола вода 1. człowiek przeciętny, mierny; marnota, mizerota
Йорданка Христова: Команданте е гола вода в леглото. Певницата разкри, че Фидел Кастро бил лош любовник.
(Inter.) *Jordanka Christowa: El Comendante jest miernotą w łóżku. Piosenkarka wyjawila, że Fidel Castro jest marnym kochankiem.*; 2. człowiek niedoświadczony, niezdatny do niczego; zielony; 3. nic; nic a nic
Pol. *czysta woda* to najczęściej człowiek niedouczony, zwykle w kontekście jakiegoś egzaminu, testu sprawdzającego inteligencję lub zasób informacji.

◇ удрям си главата в стената – gorzko żałować; pluć sobie w brodę
Polskie *walić głową w ścianę, w mur* to ‘napotykać trudności niemożliwe do przewycięzenia’.

◇ хвърлям си думите на вятъра – daremnie przekonywać, radzić; rzucać grochem o ścianę
Pol. *rzucać słowa na wiatr* – ‘nie dotrzymywać słowa, być niesłownym’.

◇ земята наопаки ще обърна – robić wszystko, co możliwe, by coś osiągnąć; stawać na głowie
Po polsku *stawiać świat na głowie* to ‘swoim działaniem zaprzeczyć dotychczasowemu stanowi rzeczy’.

◇ зная къде зимуват раците – być sprytnym / chytrym, umieć sobie radzić / wykorzystać sytuację; być kutym na cztery nogi, być nie w ciemię bitym, wiedzieć co i jak, wiedzieć gdzie są słodczyce
W polszczyźnie notujemy: *tam, gdzie raki zimują* – ‘bardzo daleko, w nieznanym miejscu’; oraz *pokazać komuś, gdzie raki zimują* – ‘dać komuś nauczkę’.

◇ излизам от кожата си – tracić panowanie nad sobą; wychodzić z siebie

Po polsku zwrot *wyłażyć ze skóry* może być rozumiany tak jak po bułgarsku, ma też jednak drugie znaczenie: ‘bardzo się starać, zabiegać o coś’.

3. Zagadnienie ekwiwalencji frazeologizmów i przysłów jest bardzo bogate i różnorodne, podobnie jak obfita jest ich klasa. Przytoczone jednostki to tylko niektóre przykłady i przyczynek do dalszych badań i rozważań. Oczywiście wiele kwestii zostało tu nieporuszonych, jak na przykład kontekst kulturowy. Za przykład niech posłuży nieniosące w polszczyźnie żadnych negatywnych konotacji *ubierać się jak Cyganka*, które zaproponowano jako ekwiwalent bułgarskiego *обличам се като лазарка* (‘ubierać się w długie sukienki, stosować przesadną biżuterię’), co zostało oprotestowane przez natywnych użytkowników języka bułgarskiego. Wzięło się to prawdopodobnie z utożsamienia słów *лазарка*, oznaczająca niewinność, dziewczęcość, i *Цыганка*, która ma w kulturze bułgarskiej raczej negatywne konotacje. Oczywiście słowo to nie jest pozbawione złych odcieni także w polszczyźnie (*cygan* – mała litera celowa – to synonim oszusta, wcale nie etnicznego Roma, *cyganić* to ‘oszukiwać’), ale strój przypominający Cygankę będzie po prostu strojnym, bogatym, egzotycznym ubraniem, bez negatywnych podtekstów. Podobnie błądź skóry to po polsku raczej odcienie bieli, *blady jak ściana, jak kreda*, po bułgarsku mamy *жълт като лимон* – żółty, woskowy. Dalej: o czymś, co nigdy się nie wydarzy, mówi się po bułgarsku, że będzie wtedy, gdy *влезе свиня в джамия*, po polsku rzecz odbędzie się *w grudniu po południu; za Chiny ludowe; na świętego Dygdy, co go nie ma nigdy*. Widać zatem, jak wiele ciekawych i atrakcyjnych badawczo zagadnień może dostarczyć praca leksykografa, jakże często uważana za zajęcie odtwórcze i niezajmujące.

BIBLIOGRAFIA

Słownik 2011, 2013: Mokrzycka A., Mostowska M., Sotirov P. *Bułgarsko-polski słownik leksyki potocznej*, t. I (2011), t. II (2013), wyd. UMCS, Lublin 2013.

Talkoven rečnik 1995: Буров, Ст. и др. *Съвременен тълковен речник на българския език*, ред. С. Буров, Велико Търново, 1995.

БЪЛГАРСКО-ПОЛСКИ РЕЧНИК НА РАЗГОВОРНАТА ЛЕКСИКА – ПРОБЛЕМЪТ ЗА ЕКВИВАЛЕНТНОСТТА НА ФРАЗЕОЛОГИЗМИТЕ И ПОГОВОРКИТЕ

Агата Мокжицка (Люблин, Полша)

Текстът *Българо-полският речник на разговорната лексика – проблемът за еквивалентността на фразеологизмите и пословиците* описва проблема за двуезичната еквивалентност на разделно оформените единици. Разработката показва следните проблеми: липса на точно съответствие, липса на стилистично съответствие, многозначност на един от еквивалентите, капани на еквивалентността, основани на семантичната прилика между компонентите на фразеологизмите.